

HALUK ZONTUL: “Enformasyon altyapımızın geleceğini projelendirdik”

TUENA Proje Yürütücüsü
Haluk Zontul,
aynı zamanda EMO'nun
yönetim ve karar
süreçlerine emek vermiş
bir arkadaşımız.
Haluk Zontul ile
TUENA'nın oluşum
sürecini ve hedeflerini
değerlendiren bir
söyleşi yaptık.
Türkiye'nin Ulusal
Enformasyon Altyapısını
tartışmaya, geleceğe
yönelik stratejiler
geliştirmeye henüz
yeni başladık.
Önümüzdeki dönem
mesaimizin önemli
kısmını bu alana
ayıracağız
anlaşıyor.

► EMO: Türkiye'nin iletişim alanındaki kurumsal altyapısı ne durumda ve TUENA bu tablo içerisinde nasıl bir işlev üstleniyor?

Haluk Zontul: Öncelikle enformasyon toplumunu, ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin bilgisayar ve iletişim ağları üzerinde yapıldığı bir toplum gibi daha sınırlı ve teknik bir tanımlama olarak kullandığımı belirtmek istiyorum. Amacımız, 'bilgi toplumu' olgu-

su Türkiye'nin karşısına çıkınca bununla ilgili “neler yapılmalıdır?”, “Türkiye nelere dikkat etmelidir?” gibi konularda öneriler hazırlamak. Bu alandaki ilk çalışma değil aslında, örneğin EMO'da “iletişim” ve “yazılım”la ilgili sayılar çıkarıldı; enformasyon teknolojilerinin önemini vurgulayan. TÜBİTAK, Bilim Teknoloji Politikaları Platform'u adında bir yapı oluşturmuştu. Bu platforma meslek odalarından insanlar katıldı, enformasyon teknolojilerinin getireceği değişim tartışıldı. Genelde ortaya çıkan fotoğraf şöyle özetlenebilir;

dünyada malların serbest dolaşımıyla ilgili, gümrüksüz dolaşımıyla ilgili bir dizi ekonomi rejimi yürürlüğe girmişti, bu durum GATT Uruguay Turuyla iyice perçinlendi ve Dünya Ticaret Örgütü ile böylesi bir süreç denetlenecek ve mallar serbest dolaşacaktı. Ama mallar dışında da çok önemli bir ticaret alanı daha vardı ve giderek öne-

mi artmakta olan bu ticaret alanı, hizmetler alanıydı. Hizmetlerin serbest dolaşmasıyla çok önemli uluslararası ekonomik pazarlar açılacaktı. Hizmetlerin, önemli bir bölümü, ulus devletler tarafından üretilmekteydi. Bu ulus devletler tarafından üretilen hizmetlerin serbestleşme ve özelleştirmeyle onun dışında kuruluşları tarafından üretilmesiyle ilgili yapılan bir süreç devam etmekteydi. Devletler tarafından üretilen hizmetler bağlamında yani, eğitim, sağlık bu gibi hizmetlerin hepsi devletlerin tekelindeydi. Bunları taşımak, hele sınırlar ötesi taşımak mümkün bir şey değildi. Ama bilgi teknolojilerinin çok gelişmesiyle, enformasyon altyapılarının çok gelişmesiyle artık hizmetlerinde serbest dolaşması mümkün hale geldi. Yani bugün Türkiye coğrafyasından ayrılmadan Amerika'da bir okuldan diploma almak mümkün. Bu hizmetlerin serbest dolaşabileceği altyapının önemi kat be kat arttı. Yani hizmetlerin serbest dolaşımına yarayacak teknolojilere egemen olan, bu teknolojileri üreten, ağlar üzerinden bu hizmeti satabilme yeteneğinde olan kuruluş ve ülkeler çok önemli bir ticari üstünlüğü elde etmiş olacaktı. Zaten bu yetenek başlangıçta yalnızca merkez ülkelerde vardı. Kendi çıkarlarına uygun olarak hizmetlerin serbest dolaşmasını tüm dünyada bir miktar zorladılar. Bunu da Uruguay Turunda "Hizmetler Genel Anlaşması" ekiyle belli bir ölçüde de başardılar.

Türkiye'de bu değişimi farkedip, kendini yeni bir pozisyona oturtmak, kendi ulusal çıkarlarını "yeni düzen" içinde de koruyabilmek amacıyla yeni bir strateji oluşturmalı, izlemeli diyen bir grup insan bir araya gelip, ortaklaşa çalışarak bu sürecin genel çerçevesini gündeme getirdi. Tartışmaya, görüş alışverişine zemin hazırlamada TÜBİTAK

bunun takipçisi oldu. Çeşitli yerlere, o zamanki Başkan Prof.Dr. Tosun Terzioğlu imzalı mektuplar gönderildi. Bu mektuplarda, ulusal enformasyon alanının kritik önemine dikkat çekildi. Bir kamuoyu oluşturmada mektupların bir miktar etkisi de oldu. Daha sonra İnternet, Türkiye'de yaygınlaşmaya başlayınca Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinde bir toplantı yapıldı. Aslında konu, İnternet ve ağ güvenliğimiz ve bu alanda yapacaklarımızı değerlendirme toplantısıydı. TÜBİTAK olarak o toplantıya hazırlıklı gittik. O dönemde de FM radyolarla ilgili çok ciddi bir kargaşanın ve belirsizliğin yaşandığı bir dönemdi. Aslında yasaktı ama herkes kurdu. Sonra o zamanın Başbakanı dahil herkes "radyomu istiyorum" şeklinde bir kampanya içinde yer aldı ve sonuçta yasallaştı. MGK Genel Sekreterliği'ndeki toplantıda, şu tezin altını doldurmaya çalıştık. Devlet, radyo, İnternet vb. yasaklama yoluyla engellemeye çalışsa bile, bu teknolojiler bir şekilde kullanılmaya başlanıyor. Bir süre sonra özel radyolarda olduğu gibi insanlar "yasa dışı" işler yapmaya başlarlar. Sonra, o fiili duruma göre bir yasa yapmaya çalışırız. Bu arada tabii çok önemli şeyleri de kaybedersiniz. Ne kaybedersiniz? FM vericilerde olduğu gibi; Türkiye'de hiçbir yerli üretici böyle bir şey üretmedi. Yugoslavya'dan çok kötü çıkış filtreleri olan, kötü aletleri çok ciddi paralar vererek aldık. Ama öngörümüz, stratejimiz olmadığı için kolaylıkla edinebileceğimiz bir sanayi yeteneği kaybettik. Önemli bir miktarda döviz kaybettik. Hiç bir kural olmadığı için kuralsız olan insanların nereye gecekondu kurduğuna hiç kimse de bakmadı. Herkes her şeye karşı geldi şehri işgal etti. İşte uçuş güvenliğinden, genel frekans kirliliğine ve çevre zararlarına kadar bir yığın problem çıktı. Bunların

aynısını yaşamamak istiyorsanız, bu teknolojilerin iyi bir kullanıcısı olmayı, ciddi bir kullanıcısı olmayı bir ulusal politika olarak teşvik etmeniz gerekir. Sonra da mühim olan bu teknolojiyi üretmek olmalı. Teknolojiyi kendinize uygulamanız lazım. Bu tezin altını doldurduğunuz zaman, "peki o zaman nasıl yapacağız?" sorusu ile karşılaştık. Çözüm olarak, toplantı sonucunda, Ulaştırma bakanlığı eşgüdümünde, TÜBİTAK başkanlığı da sekreteryasını yürüteceği bir çalışma grubunun bu sorulara yanıt araması gerektiğini yolunda bir direktif yayımlandı. Bilgi teknolojileriyle ilgili yapılması gerekenleri, bir master plan çerçevesinde yazın oluşturun dediler. Bunun üzerine önce Ulaştırma Bakanlığı çatısı altında çalışmalar yapıldı. Ulaştırma Bakanlığındaki çalışma grubuna MGK Genel Sekreterliği, Genel Kurmay Başkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, YÖK ve özel sektörü temsilen Türkiye Elektronik Sanayicileri Derneği, Türk Telekom, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, ve Türkiye Bilişim Sanayicileri ve Hizmetleri Derneği katıldı. Bu grupta, işin kapsamıyla ilgili ana hatlar çizildi. Sonra da projenin yürütme kısmı da TÜBİTAK'a verildi görev olarak. Aslında ne yapmaya çalışıyoruz? Yani bu şu andaki işimizin tanımını; amacı bir miktar Türkiye'nin gelecekte ne yapması gerektiğiyle ilgili şeyler olduğu.

Beş Temel Soruya Yanıt Aramak

Yapmakta olduğumuz iş, beş tane temel soruya yanıt aramak. Bu beş temel sorudan birincisi Türkiye'nin durumu ne? Hangi bağlamda olursa olsun bilgi toplumuna geçeceğiz, politikacı söylüyor, Cumhurbaşkanı söylüyor, Türkiye bilgi toplumuna geçecek diye. Bilgi toplumuna geçecek Türkiye'nin bir fotoğrafını çektik, renkli bir fotoğraf birazdan

sayacağım öyle çok fazla siyah beyaz değil, çok fazla ayrıntısı olan bir fotoğraf. İkincisi, gerçekten “bilgi toplumu” denilen bu süreçte “dünyanın yaptığı ne?” Bir dünya fotoğrafı. Her iki fotoğraftan hareketle Türkiye gelecekte nerede olacak? Türkiye için bir hedef koyma, bir altyapı üretme. Dördüncü soru, Türkiye koyduğu hedefte ne kadarını kendi yapabilir. Yani insanın ne kadarını kendi yetiştirebilir, üzerindeki hizmetlerin ne kadarını kendi verebilir ya da alt yapıyla ilgili neler yapabilir. Bunlar da Türklerin yapabilecekleri, ulusal katkı koyabilecekleri alanlar hangisidir. Beşinci sorumuz da bu ulusal katkıyı gösterebilmemiz için nasıl yapılanma lazım, nasıl araçlar lazım, nasıl bir mekanizmalar lazım.

Bilgi Teknolojilerinin Kullanımında Türkiye Ne Durumda?

Beş sorudan, ilkin, Türkiye fotoğrafının biraz ayrıntısına girersem. Fotoğrafta dört temel öğeyi çıkarmaya çalıştık. Bunlardan biri ve en sadesi, neyiniz var neyiniz yok tarzında bir sayım dökmüm, envanter işi. Bu envanterde telekomünikasyon alanında neyiniz var, ne kadar bilgisayarınız var, bunlar nasıl dağılmış Türkiye coğrafyasına, ne kadar yazılımınız var, yasalarımız, yönetmeliklerimiz ne kadar bu alanla ilgili? Hangi frekansları kullanıyoruz, hangilerini kullanmıyoruz? Böylesi bir envanter. Bu aslında bir veri tabanı dediğim gibi. En sade olan tarafı bu. İkincisi, sokakta vatandaşlar var. Biz onlar adına bir şeyler yapılmasını istiyoruz. Ama onlar acaba varolan iletişim teknolojisi ürün ve hizmetlerini nasıl kullanıyorlar, geleceğe ilişkin beklentileri ne, onlar ne düşünüyorlar bu teknolojilerle ilgili. Burada Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verdiği örneklem haritası

üzerinde, bir çalışma yaptık. Bu örneklem, 20.000 üstündeki yerleşim yerlerini 4.000 haneyle örnekleyen 4200 haneyi örneklemekteydi. Bizim için bu çalışmayı, bir sosyoloji araştırmacısı yaptı ve değerlendirdi. Birinci grup sorularımız, var olanları nasıl kullanıyorlar? Şu çıkıyor; klasik araçlarda çok büyük yaygınlıklar var. Televizyon, telefon gibi araçlar çok yaygın. Ama üstüne yeni hizmetleri sorduğunuzda telefonu var ama telefonla uyanırma kullanıyor mu, telefonunu yönlendiriyor mu?

► Gündelik hayatta telefonla verilen hizmetlerin sağladığı kolaylıkları kullanıyor mu?

Haluk Zontul: Birçoğu ya bilmeden, ya da gerek duymadığından kullanmıyor. Gelişkin araçları sorduğunuzda, bilgisayar ve İnternet gibi, zaten sayılar çok ufak, ancak hanelerin yüzde 6.2'sinde bilgisayar var. Ve beklendiği üzere bunun toplumsal gruplar anlamında dağılımı da inanılmaz bir şekilde adaletsiz çıkıyor. Örneğin bilgisayarda böyle bir sayı vermek gerekirse, nüfusu yüzde 20'lik bölümlere ayırsanız, gayri safi milli hasıladan en çok payı alan yüzde 20'de, yüzde 17 olan hanede bilgisayar sahipliği, yüzde 8, yüzde 4, yüzde 2, yüzde 1 şeklinde geometrik olarak azalan bir dağılım gösteriyor. En alt gelir grubunda yani ancak yüzde 1 bilgisayar yaygınlığı. Türkiye ortalaması yüzde 6.2 iken böyle bir adaletsizlik var. Bu sayıları niye çıkardık? Özellikle böylesi bir sisteme erişebilmenin kritik noktaları bir telefona sahip olmak, bilgisayara sahip olmak gibi çeşitli araçlarla modellenabilir, onun için şu an ne kadarımız en azından altyapı olarak almışız/alabilmişiz önemli bir gösterge. İnsanların geleceğe yönelik olarak ne istediklerini de sorduk. Hem araç anlamında hem de hiz-

met anlamında teknolojiden ne beklediklerini sormak doğru olmadığı için, doğrudan hizmet düzeyinde yönelttik soruları. Yanıtlarda ilginç bir fotoğraf ortaya çıktı. Üst gelir gruplarında ve üst eğitim gruplarında eğer çeşitli araçlar yoksa zaten istenmiyor. Bir üniversite mezununun televizyonu yoksa istemiyor zaten, telefonu yoksa istemiyor. Aracın olmaması, tepkisel şekilde bilinçli bir seçimi gösteriyor. Alt gelir gruplarında ise farklı; yok ise, imkansızlıktan dolayı yok. İmkân olsa alırım demiş televizyonunu ama imkanı yok. Böylesi bir fotoğraf çıktı burdan şunu söylebiliriz; insanlarımız teknolojiyi kullanmaya oldukça meraklı. Örneğin, “Görüntülü telefon gelse alır mısınız?” sorusuna çoğunlukla alırız yanıtı verilmiş. Teknolojiye ilginç bir hayranlık var. Onun çok üst fonksiyonlarını kullanmasak bile telefonda olduğu gibi, çok önemli bir talep görünüyor. Özellikle pahalı aletlerde -bilgisayar gibi- adaletli bir dağılım olmadığını görüyoruz. O nedenle işin çok çok başındayız daha. Bir başka önemli kullanıcı grubu, üreticiler, yani evinde değil, bu teknolojileri iş yerinde kullananlar. Bu grup içinde yer alanlara ilişkin şöyle saptamalar yapabiliriz. Bu teknolojileri, işin niteliklerini, kalitesini yükseltecek alanlarda değil, daha ikincil ve rutin alanlarda kullanılmaya başlanmış. Örnek herhangi bir hastaneye gidin, hastanenin ücretlendirme işiyle ilgili şeyler bilgisayar ve ağlar aracılığı ile yapılırken, doğrudan sağlık hizmeti ile ilgili kayıt tutma, örnek veri tabanına ulaşma v.b. sağlık hizmetinin kalitesini artıracak işlerde kullanım hemen hemen yok gibi. Böylece, sizin aldığınız sağlık hizmetinin kalitesini hiçbir şekilde etkilemiyor. Sadece olayın günlük rutin şeyle ilgili kısmı dikkate alınmış. Bu kamuda da böyle, kamuda kendi bordrosunu

bilgisayar ile yapıyor, ama vatandaşta verdiği hizmette kalite değişimi yaratacak bir alanda henüz kullanmıyor, bu teknolojileri.

Dördüncü soru, geleceğin şebekelerindeki mal ve hizmetlerdeki ulusal katma değerini hangi düzeylere ulaşabileceği ve hangi alanlarda yoğunlaşabileceğidir. Geleceğin şebekesinde, bu şebekenin donanım, yazılımı, bu sistemin üzerinde hizmet üretmek ve hatta içerik üretmek başlıklarında toplayabileceğimiz ekonomik faaliyet alanları olacaktır. Bu alanda bir değerlendirme yapılırsa, elektronikte sınırlı bir yeteneğimiz görünüyor ama bu yetenek çok kolaylıkla ölçülenebilir bir durumda değil. Yabancı firmalarla ortaklıklar tarzında Türkiye'de büyük üreticiler var, bu ortaklıklarda yeni ürün yabancı ortağın küresel stratejisi ile de bağlantılı oluyor doğal olarak.

Telekomünikasyon alanına bakılınca, gayri safi milli hasılamızda oranla oldukça yüksek bir yoğunluğa ulaşmış düzeydeyiz. Telekomünikasyon'da yeni hizmetler için belirli aksamalar var. İçerik alanına bakıldığında ise, ciddi bir pazarın varlığına rağmen, anlamlı bir çeşitlilikten ve kaliteden söz etmek mümkün değil. Aynı içerikler çok fazla tekrar ediliyor, yerli popüler müzik+haber ya da yabancı popüler müzik + haber formatında çok fazla yayın var. TV'lerdeki mahalle ya da popüler yıldızlı "soap opera"lar gibi.

► **Bu teknolojiler yönetimi kolaylaştırıcı ve demokratik bir işlevi görüyor mu?**

Haluk Zontul: Yönetimi kolaylaştırma anlamında elbette etkileri var. Ama bu yönetimi kolaylaştırıcı etkileri her zaman olumlu sonuçlanmayabilir. Şöyle örnek vereceğim, görevinizle ilgili bir yükselme ya da yeni bir görev için başvurular arasında bir değerlendirme sürecinde tüm fak-

törlerin aynı olduğu durumda, karar ilkökul 4. sınıfta sizin öğretmene karşı gelmiş olduğunuz, diğer adayın gelmemiş olduğu ayrıntısına kalabilir. Bu ayrıntıda insanlarla ilgili bilginin tutulması, bir "Büyük Birader" sendromu doğuracaktır. Kaçınılmaz olarak, böylesi bilgilerin tutulması gündeme geldiğinde neler olacak ? Bu çok ciddi bir tartışma konusu, yeni haklar ve özgürlüklerin tanımlanması ve yeni bir hukukun oluşturulması gerekecek. Örneklersek, sizin sağlık bilgilerinize bugün bir erişme hakkınız var. Sağlık verileriniz de koruma altında. Hastanede bu veriler kağıt ortamda tutulduğundan bunlara yasadışı erişmek çok kolay değil. Gelecekte işvereniniz, sizinle ilgili sağlık verilerine hangi şartlarda ulaşabilecek ya da yasadışı olarak ulaşırsa yaptırımları neler olacak. Günümüzde kredi kartlarının kullanımını Türkiye'de çok yaygınlaştırdı. Birileri sizin harcama alışkanlıklarınızı, reklam firmalarına satarsa neler olacak ? Banka sağlık harcamalarınız gördüğünde "Geçmiş olsun. Gerekliyorsa limitinizi artıralım" mesajı yerine "Üzgünüz (sizi uzun dönemli bir müşteri olarak görmüyoruz. Sağlık harcamalarınızdan bu anlaşılıyor) hesabınızı kapattık" mesajı gönderirse neler olacak ? Bunların hepsi henüz yanıtlanabilmiş sorular değil, dünya bu soruların yanıtı ve bu teknolojilerin kullanımının yaratacağı toplumsal sorunlar üzerinde çalışıyor.

► **TUENA Projesinin geleceğe yönelik bir temenniden ibaret kalmaması için Türkiye'de hizmet üreten çeşitli birimlerin bilgi teknolojilerine ilişkin kaygı ve beklentisine dönük bir uygulanabilir payda oluşturulması gerekiyor mu?**

Haluk Zontul: Ben bir miktar plansız gittiğim için bu konuyu atladım. Sokaktaki vatandaşla gö-

rüştük. Bu çalışmaya ek olarak da, ilgili kullanıcı gruplarının kamuda, özel sektörde talebi nedir diye, 2 ay süren ek bir çalışma yaptık. Bu iki ayda, bizim araştırma asistanlarımız, kendi verdiği hizmeti ve enformasyon teknolojileri kullanımıyla ilgili gelecek öngörüsünün varlığını yüzyüze görüşmelerle sınımaya çalıştılar. Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere diğer bakanlıklar ve özel sektör şemsiye kuruluşları ile görüştük. Beyaz eşya üreticileri ne düşünüyor; otomotiv üreticileri bunu nasıl kullanmak istiyorlar; öğrenmeye çalıştık. Daha sonra tüm bu insanları bir çalışma toplantısı için bir araya getirdik ve ortak bir görüş oluşturmalarını sağladık.

► **Bilgi teknolojilerinin getirdiği olanakları Türkiye'nin seçim sürecinde kullanması üzerine bir inceleme yaptınız mı?**

Haluk Zontul: Yapmadık. Ama seçmen kayırları dışında bu teknolojilerin seçimin doğrudan kendisinde kullanılması, tartışma ve sorunlar çıkarabilir.

► **Yani, kaç yapayım derken göz çıkarabilir...**

Haluk Zontul: Evet. Seçim adaletini zedeleyici bir faktör haline gelebilir. Okuma yazma bilmeyen insanların ve bu teknoloji ile tanışık olabilecek ekonomik düzeyin altında kalan insanların dışlanması sonucunu çıkarabilir. Bu nedenle, bu amaç için kullanımın henüz uygun olduğunu düşünmüyorum.

► **Belki ayırım ve sayım işleminde kullanılması mümkün olabilir...**

Haluk Zontul: Ayırım ve sayım da olabilir. Böylesi kolaylıklar getirilebilir ama, onların bir kısmı işte oy veren insanlara da yük getirecekse eğer, dikkat etmek gerekecektir.